

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Яцентія Б.Р. «Професор О.Т. Калачиков (1902–1982) – вчений, педагог та організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07. 00. 07 – Історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами

Наукова спадщина українського вченого в галузі агрохімії, ґрунтознавства та загального землеробства професора Олександра Тихоновича Калачикова (1902–1982) охоплює продуктивні дослідження з проблеми створення комплексної системи удобрення сільськогосподарських культур, розроблення класифікації, номенклатури й агрономічної характеристики ґрунтів України, а також опрацювання заходів підвищення родючості ґрунтів. Він педагог, один з організаторів, керівників і популяризаторів вітчизняного галузевого дослідництва. Комплексне вивчення життєвого шляху і наукової діяльності ученого сприяє виокремленню нових напрямів у дослідженні сучасних проблем розвитку аграрної галузі держави. З огляду на це науково-пізнавальна і практично-прикладна значущість обраної теми, визначення ступеня її наукового розроблення зумовили вибір дисертаційного дослідження. Тому дисертаційне дослідження Яцентія Б.Р. актуальне, воно має важливе наукове і практичне значення і відповідає профілю спеціалізованої вченої ради

Дисертант і його керівник вдало обрали предмет дослідження у зв'язку з тим, що становлення та розвиток агрохімічних і ґрунтознавчих досліджень, діяльність професора О.Т. Калачикова є складовою еволюційного поступу аграрної науки в Україні двадцятого століття.

Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0111U003538), «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження (номер державної реєстрації 0116U002102).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність

На основі опрацювання достатньої джерельної бази дисертантом чітко визначено науковий апарат дослідження. В достатній мірі повно, відповідно до поставлених завдань, розкрито наукову новизну, окреслено практичне значення одержаних результатів.

Базуючись на змістовній, багатоаспектній фактологічній основі, дослідження дає змогу доповнити невідомі сторінки в історії розвитку сільськогосподарської дослідної справи, сприяє об'єктивному переосмисленню та узагальненню досвіду в історії науки, допомагає об'єктивно висвітлити окремі поступки на еволюційному шляху вітчизняної сільськогосподарської науки.

Основні наукові положення, які одержані автором за результатами досліджень, відображені у висновках. Зокрема виділено основні етапи наукової, організаційної та педагогічної діяльності професора О.Т. Калачикова. Перший період (1920–1930) характеризується формуванням наукового світогляду вченого під час навчання на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту та в аспірантурі при кафедрі загального землеробства цього ВНЗ. У 1930 р. він успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Біологічне вбирання кальцію, азоту та фосфору у ґрунті», підготовлену під керівництвом професора О.І. Душечкіна. У другий період (1931–1943) діяльність О.Т. Калачикова присвячена розвитку агрохімічних і агрогрунтознавчих досліджень на посаді директора ЦАХЛ (1930–1931), заступника директора з наукової роботи Всеукраїнського НДІ сільськогосподарського ґрунтознавства та хімізації сільського господарства (1931–1932, 1934–1941), завідувача лабораторії агрохімії і ґрунтознавства Всесоюзного НДІ південного плодового господарства у Києві (1932–1934), а також він займається педагогічною діяльністю в Київській філії Українського інституту аспірантури (1931–1932) й Комуністичному університеті (1933–1941). В евакуації (1941–1943) працює за фахом на різних посадах. Третій період (1944–1950) – вчений виконує функції організатора галузевого дослідництва. Цей період починається з повернення до України в 1943 р. на посаду заступника директора з наукової роботи вже перейменованого Українського НДІ соціалістичного землеробства, а згодом ученого призначають керівником сектору науково-дослідних установ Наркомзему УРСР. Діяльність О.Т. Калачикова спрямовувалася на вирішення організаційних питань наукового забезпечення зруйнованого під час війни сільського господарства. Четвертий період (1951–1972) виокремився завершенням чиновницької кар'єри і переходом до педагогічної та репрезентаційної діяльності в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка (1953). Учений активно займається освітньою підготовкою майбутніх фахівців з ґрунтознавства, друкує історичні праці, досліджує проблему підвищення родючості ґрунтів УРСР та ін.

Автор дисертаційного дослідження виділив окремі тематичні напрями наукового доробку О.Т. Калачикова на основі аналізу творчої спадщини, яка налічує близько 140 наукових та науково-популярних праць. Із загальної кількості 38 робіт побачили світ за його редакцією, з них 12 ґрунтово-агрохімічних карт окремих регіонів і зон України. Виокремлено три напрями: створення комплексної системи удобрення сільськогосподарських культур, розроблення класифікації, номенклатури й агрономічної характеристики ґрунтів України, опрацювання заходів підвищення родючості ґрунтів. Вчений вперше в агрохімічній науці встановив факт біологічного поглинання кальцію мікрофлорою в умовах різних типів ґрунтів, що регулює процес рухомості легкорозчинних сполук азоту на певну глибину ґрунту та є одним із важливих факторів, що зумовлює ефективність післядії азотних добрив.

Встановлено, що О.Т. Калачиков обґрунтував характеристику ефективності застосування мінеральних, органічних та бактеріальних добрив і приклади розрахунку норм внесення. За його участі визначено ефективність різних видів і комбінацій мінеральних добрив у поєднанні з комплексом агротехнічних заходів на різних ґрунтах зони бурякосіяння.

Вчений виявив залежність між біологічними процесами мобілізації азоту і фосфору в ґрунті та внесеними мікродобривами – бору, марганцю, міді, цинку тощо. Описав основні властивості й особливості впливу цих мікроелементів на розвиток рослин. Найбільш ефективним виявився вплив бору на бобові (люпин, конюшину, люцерну) та олійні (льон, рицина) культури і цукровий буряк. Проаналізував вміст основних мікроелементів бору, марганцю та міді в сільськогосподарських культурах, джерела надходження, норми і способи внесення мікродобрив відповідно до особливостей природно-кліматичних зон УРСР.

З'ясовано, що за участі й керівництва професора О.Т. Калачикова у другій половині 30-х рр. ХХ ст. розроблено класифікацію, номенклатуру й агрономічну характеристику ґрунтів України. Складено низку ґрунтових карт УРСР та її окремих регіонів. Проведені роботи з територіального обстеження ґрунтів України вирізнялися новим методологічним підходом, який полягав у агрономічному вивченні властивостей ґрунтових типів шляхом постановки у виробничих умовах польових дослідів з питань агротехніки і хімізації. Проведено поглиблену аналітичну роботу з вивчення ґрунтової родючості основних типів ґрунтів України.

Ґрунтовним внеском стала діяльність О.Т. Калачикова як керівника і організатора галузевого дослідництва на посаді начальника Сектору науково-дослідних установ НКЗС УРСР у роки післявоєнної відбудови.

Важливою складовою частиною творчого доробку ученого є його педагогічна та популяризаційна діяльність. Його перу належить серія енциклопедичних та історичних статей, присвячених видатним ученим і загальним аспектам розвитку сільськогосподарської науки.

Загалом наукові положення дисертаційного дослідження, висновки достатньо обґрунтовані, вірогідні і відповідають поставленим завданням. Робота характеризується широкою фактологічною та ґрунтовою

джерельною базою, яка складає 180 наукових праць, архівних та літературних джерел.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше запропоновано інтерпретацію життєвого та творчого шляху професора О.Т. Калачикова; виділено й охарактеризовано основні періоди його наукової, педагогічної та організаційної діяльності; з'ясовано керівну роль в організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні; здійснено комплексний аналіз його наукової спадщини; охарактеризовано педагогічну та репрезентаційну діяльність О.Т. Калачикова.

Систематизовано науковий спадок О.Т. Калачикова за основними напрямками діяльності та встановлено пріоритетність окремих наукових розробок. Відтворено невідомі й забуті факти його наукової біографії.

Удосконалено бібліографію наукових праць вченого та літературних джерел про нього, доповнено джерелознавчу базу завдяки введенню до наукового обігу досі невідомих архівних документів про діяльність одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні професора О.Т. Калачикова.

Набув подальшого розвитку напрям наукової роботи щодо відтворення діяльності видатних українських учених-аграріїв.

Основні результати дисертації знайшли відображення в опублікованих 10 наукових працях, з яких 5 статей, визнаних МОН України фаховими, з них 1 стаття в іноземному виданні, 5 публікації апробаційного характеру у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Зміст роботи відповідає темі дисертаційної роботи. Дисертантом обґрунтовано актуальність, новизну і практичне значення роботи, чітко визначено його мету і завдання, методологічні основи. Привертає до себе увагу викладення й обґрунтування у роботі методів проведення науково-історичного аналізу. Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, аналізу стану наукової розробки проблеми та її джерельної бази, визначення методологічних засад дослідження, викладу результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, що налічує 180 найменувань, 13 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінки, основний текст роботи викладено на 158 сторінках.

У вступі розкрито актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, розкрито методологічний інструментарій дослідження,

відображено наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структурою роботи. Опрацювавши достатню джерельну базу дисертант чітко визначив науковий апарат дослідження. Відповідно до поставлених завдань, розкрив наукову новизну, окреслив практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «Стан наукової розробки проблеми, джерелознавчі та методологічні засади дослідження» з'ясовано рівень розроблення теми дисертаційної роботи, охарактеризовано джерельну базу та методологічні засади дослідження. Історіографічні праці дисертант поділив на три групи, систематизував літературні джерела за походженням, видами, формою та змістом. Обґрунтовано основні методологічні принципи, на основі яких було здійснено вибір засобів, прийомів і методів пізнання, обрано напрями та шляхи дослідження означеної теми. Застосований комплекс методів дав змогу системно простежити творчий шлях професора О.Т. Калачикова та визначити його внесок у розвиток агрохімії, ґрунтознавства та загального землеробства у першій половині ХХ ст.

Другий розділ «Життєвий і творчий шлях О.Т. Калачикова» присвячено вивченню життєдіяльності вченого. Запропоновано її періодизацію, відтворено цілісну картину становлення особистості, наукового світогляду і наукової та організаційної діяльності. Охарактеризовано процес наукового становлення дослідника, вплив його учителів та наукового середовища. Дисертант розкрив, що в цей період активно розвиваються агрохімічні дослідження, зокрема продовжив започатковані Д.І. Менделєєвим дослідження з добривами учень К.А. Тимірязєва – Д.М. Прянішніков. Він розвинув вчення про агрономічну хімію як самостійну галузь знань, розробив наукову систему використання добрив у сільському господарстві. Вченням про систему удобрення рослин в умовах травопільної системи землеробства В.Р. Вільямс розвинув теоретичні основи агрономічної хімії, розроблені академіком Д.М. Прянішніковим. Науковці під керівництвом О.І. Душечкіна, під впливом якого відбулося формування наукового світогляду О.Т. Калачикова, опрацьовували основні способи нагромадження і використання органічних добрив у господарствах УСРР.

У третьому розділі «Основні напрями наукової спадщини професора О.Т. Калачикова» дисертант висвітлив результати систематизації й аналізу наукового доробку вченого та його роль у розвитку сільськогосподарської дослідної справи, узагальнив його творчий внесок у становлення вітчизняного ґрунтознавства.

Результатами дослідження доведено, що під керівництвом ученого проведено комплексні дослідження потреби у поживних речовинах плодово-ягідних культур; підтверджено та виявлено низку основних закономірностей щодо впливу мінеральних добрив на різних типах ґрунтів зони бурякосіяння на цукровий буряк; з'ясовано залежність між біологічними процесами мобілізації азоту і фосфору в ґрунті та внесеними мікродобривами – бору,

марганцю, міді, а також доведено, що наявність у ґрунті цих елементів є обов'язковою для здорового розвитку сільськогосподарських культур.

Доведена участь професора О.Т.Калачикова у складанні низки ґрунтових карт окремих регіонів УРСР, узагальненні основних закономірностей щодо ефективності різних поживних речовин на ґрунтових відмінах, рекомендацій до застосування відповідних добрив та основних агротехнічних заходів підвищення їх родючості для кожної зони УРСР в межах інтенсивної системи. Встановлено внесок ученого у розвиток вітчизняної аграрної науки як педагога та як історика науки.

Загалом, можна констатувати, що робота має характер завершеної наукової праці з історії науки і техніки.

***Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації,
зауваження та дискусійні положення***

Зміст автореферату повною мірою розкриває основні положення і результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну і відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

У цілому, позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Б.Р.Яцентія, повноту методологічної та теоретичної основи дослідження і актуальність, водночас, варто зазначати, що проаналізоване дисертаційне дослідження, містить деякі зауваження, які носять рекомендаційний характер, а саме:

1) дисертант у першому розділі при викладенні результатів опрацювання стану наукової розробки проблеми не чітко розмежував праці радянського періоду та років незалежності держави. Потрібно викласти особливості кожного етапу, значення та можливий їх зв'язок;

2) висвітлення напрацювань ученого автор здійснює контекстово, проте загальний фон дисертації значно виграв би з виділенням підрозділом, присвяченим розвитку сільськогосподарської дослідної справи. Особливо з урахуванням того факту, що О.Т.Калачиков очолював Сектор науково-дослідних установ у післявоєнний період;

3) у роботі зустрічаються друкарські помилки, русизми, невдалі вислови «піднесення родючості ґрунту» – «підвищення родючості ґрунту»; «встановлення раціональних структур посівних площ» – «встановлення раціональної структури посівних площ»; «цукровий буряк» – «цукрові буряки»; «суміші багаторічних трав» – «сумішки багаторічних трав» та ін.

Однак, висловлені зауваження не впливають на позитивну оцінку дисертації Б.Р.Яцентія. Здобувач продемонстрував творчий підхід у виборі методологічного інструментарію дослідження, застосуванні ключових положень сучасних фундаментальних теоретичних розробок про природу історичного пізнання, соціальні аспекти історії науки, її норми і цінності, етику вченого та його відповідальність перед суспільством, творчу наполегливість дослідника і наукову інтуїцію. Він кваліфіковано поєднав аналіз тенденцій розвитку та взаємозв'язків між: історією, історією науки та розвитком вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

**Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність
встановленим вимогам Міністерства освіти і науки**

Дисертація є самостійним і завершеним дослідженням актуальної теми, достовірність її положень та висновків підтверджена аналізом та використанням широкого кола документальних джерел. У рамках свого дослідження дисертант з'ясував особливості розвитку ґрунтознавства України першої половини і середини ХХ ст. і творчий внесок професора О.Т.Калачикова у його становлення та подальший розвиток. Загальні висновки дисертації відповідають меті та науковим завданням, що визначені дослідником. Положення дисертації, її фактичний матеріал та висновки мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Яцентія Богдана Романовича «Професор О.Т.Калачиков (1902–1982) – вчений, педагог та організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні», відповідає вимогам, передбаченим пунктом 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., паспорту спеціальності – Історія науки й техніки, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07. – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
ректор Глухівського національного
педагогічного університету
ім. Олександра Довженка,
Курок Олександр Іванович.

Свідчу вірність підпису

23 08

Начальник відділу кадрів

С.В. Яценко, пр. Глухів, в. 1